

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

У статті розглядаються політико-правові та соціальні аспекти взаємодії громадянського суспільства і держави. Предметом аналізу є суб'єкти, форми і механізми даної взаємодії, виходячи із специфіки політичних, соціальних та економічних реалій сучасної України.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, демократія, соціальна система, соціальний інститут, громадянське об'єднання, солідарний інтерес.

В статье рассматриваются политико-правовые и социальные аспекты взаимодействия гражданского общества и государства. Предметом анализа являются субъекты, формы и механизмы данного взаимодействия, исходя из специфики политических, социальных и экономических реалий современной Украины.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, демократия, социальная система, социальный институт, гражданское объединение, солидарный интерес.

The article deals with political, legal and social aspects of interaction between civil society and state. The subject of the analysis are the subjects, forms and mechanisms of interaction, based on the specific political, social and economic realities of today's Ukraine

Key words: civil society, government, democracy, social system, social institute, a civil organization, solidarity of interests.

Теоретичне осмислення і практичне забезпечення процесу трансформації України в демократичну правову державу актуалізує питання про концептуальний підхід до складного і багатогранного явища, що оформлюється зазвичай в сентенцію «побудова громадянського суспільства». І відповідь на це питання має включати в себе щонайменше два аспекти: зміст концепту «громадянське суспільство» та його співвідношення з іншими поняттями, в першу чергу з найбільш значущим суспільним інститутом – державою.

Чим складніше і багатогранніше досліджуване явище суспільного життя, тим вище ступінь плюралізму поглядів і позицій стосовно даного явища. Такий методологічний підхід цілком пояснює значну кількість інтерпретацій поняття «громадянське суспільство».

Сучасна вітчизняна наука визначає громадянське суспільство як «суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на основі демократії та права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів прав і свобод людини і громадянина» [4].

Громадянське суспільство також трактується як «суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами, які складаються між його учасниками, не залежне від держави, але взаємодіють з ним» [2].

Автор пропонує і своє визначення: «Громадянське суспільство – заснований на принципах автономності, плюралізму та субсидіарності комплекс індивідуальних і групових інтерацій громадян, здійснюваних для оформлення, реалізації різноманітних свобод, прав та інтересів у складі інститутів і самоорганізованих груп, функціонування яких забезпечує єдність цінностей і пріоритетів особистості, суспільства і держави».

Курс на зміцнення держави, прийнятий у сучасній Україні – це курс, спрямований на те, щоб пристосувати нашу країну до реалій ХХІ століття, коли складаються умови для створення інформаційного, технотронного, високо-технологічного суспільства, ефективно управляти справами якого можна, тільки істотно модернізувавши організацію і діяльність, перш за все, самої держави та її апарату. Управління повинне бути раціональним, результативним, перспективним, саме в цих умовах повинні зміцнюватися взаємозв'язки держави і громадянського суспільства. Демократія також не може стояти на місці, виражатися тільки у формах і методах, успадкованих від минулого, інакше виникає протиріччя між оновленою державою і архаїчним громадянським суспільством. У конкретних умовах взаємовідносини держави і громадянського суспільства складні і різноманітні.

Такі відносини доцільно розглядати в трьох аспектах: по-перше, встановити, в чому виявляється єдність держави і громадянського суспільства, по-

друге, визначити: які риси, властивості, особливості визначають їх відмінності, по-третє, з'ясувати взаємозв'язки цих явищ, а також реальні форми таких взаємозв'язків.

Громадянське суспільство і держава – взаємообумовлені, онтологічно пов'язані між собою феномени. При цьому мається на увазі, що держава виступає як виконавець волі суспільства і з цією метою наділяється відповідними інструментами управління суспільними справами. Громадянське суспільство розташовується, образно кажучи, над державою, яка виконує його замовлення та відповідає на його запити.

Держава відокремилась від суспільства на певному ступені його зрілості і залежить від рівня розвитку соціуму – яке суспільство, таке і держава. У процесі розвитку суспільства, переходу його від нижчої стадії до вищої трансформується і держава, з удосконаленням суспільства держава стає більш демократичною, в ній здійснюються народовладдя, визрівають економічна свобода та свобода особистості, а з формуванням громадянського суспільства держава стає правовою.

Громадянське суспільство багатогранне – тут скільки людей і об'єднань, стільки й інтересів і способів їх подання та реалізації. Правова держава уособлює собою «становий хребет» і одночасно елемент інституціонального дизайну суспільства. Без правової держави громадські об'єднання як структурні елементи громадянського суспільства можуть витратити свою енергію на з'ясування відносин, не скінченні суперечки, зіткнення.

Суспільством зазвичай називають спільноту людей, яка створюється на принципах взаємних інтересів, взаємного співробітництва. Це система взаємодії людей, які пов'язані між собою інтересами у сфері виробництва, обміну та споживання і встановленими межами поведінки за допомогою соціальних норм (у тому числі – юридичних).

У кожному суспільстві є своя система відносин: економічних (форми власності, виробництво, розподіл, обмін та ін); соціальних (відносини між різними групами населення); політичних (ставлення груп населення до політичної влади, участь громадян та їх об'єднань у політиці); ідеологічних або духовних (культура, мистецтво, особливості світогляду).

Будь-яке суспільство має свої суб'єкти соціального спілкування: особа, сім'я, стан, клас, група, нація, держава та ін. Суспільство – складна, динамічна, поліаспектна система взаємозв'язків людей, об'єднаних сімейними узами, груповими, становими, класовими та національними відносинами. Основними елементами, які визначають суспільство, є власність, праця, сім'я. У свою чергу громадянське суспільство – це система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, які добровільно сформувалися і знаходяться у відносинах конкуренції і солідарності, в умовах мінімізації етатизму, але за активної участі держави у створенні умов для їх вільного розвитку. Однак не кожне суспільство можна назвати громадянським, тобто суспільством із достатньо розвинутими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами

між його членами, незалежним від держави, але взаємодіючим з ним.

Єдність громадянського суспільства і держави виражається в збігу багатьох цілей і завдань. І формування правової держави, і створення громадянського суспільства переслідують одну спільну мету: соціальні інститути покликані служити людині, захищати його права та інтереси. Така єдність проявляється в тому, що організація і діяльність основних суспільно-політичних, економічних, соціальних структур здійснюється відповідно до Конституції України; так, право громадян на об'єднання закріплено у статті 36 Конституції, в якій воно прописано як право на вільний і самостійний вибір громадянами будь-яких форм недержавної діяльності, що не суперечить вимогам закону [1, ст. 36].

Моноцільність громадянського суспільства і держави бачиться і в тому, що ця єдність має забезпечувати умови для творчості і свободи людини, її ініціативи, підприємництва, самоорганізації, самодіяльності і т. п.

Громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які покликані сприяти реалізації інтересів індивідів та їх колективів. Ці інтереси і потреби виражаються і здійснюються через такі інститути громадянського суспільства, як сім'я, система освіти, наукові та професійні об'єднання, організації, асоціації, що здійснюють свою діяльність на основі реального самоврядування (територіальні, виробничі, просто за інтересами). Маються на увазі об'єднання, створені «знизу», а не за вказівкою вищих органів; політичні партії, що функціонують на основі угоди (консенсусу) з іншими інститутами громадянського суспільства [1, ст. 36].

У сучасній політичній науці сформувалися три підходи до співвідношення громадянського суспільства і держави:

1. Держава і громадянське суспільство – збіжні (конвергентні) соціальні системи.
2. Держава і громадянське суспільство – такі, що розрізняються (дивергентні) соціальні системи, первинною (провідною) є держава, яка контролює громадянське суспільство.
3. Держава і громадянське суспільство – системи, що розрізняються, однак провідною є громадянське суспільство, а держава щодо нього виконує службову (підпорядковану) роль.

Найбільш конструктивною вбачається третя модель, яка забезпечує реалізацію стратегічного завдання громадянського суспільства – когерентність індивіда із соціумом, його звільнення від політико-регламентуючого контролю, соціально-обмежуючих перешкод і заборон.

Багатоаспектність взаємовідносин між громадянським суспільством і державою характеризується наступними положеннями:

- онтологічно громадянське суспільство існує до держави і поза державою;
- громадянське суспільство не включає в себе державу, розвивається самостійно, без прямого етатизму;

– громадянське суспільство складається із суб'єктів – вільних і рівноправних громадян, а також їх об'єднань, які добровільно самоорганізувалися і знаходяться в стані конкуренції і солідарності;

– громадянське суспільство має певний пріоритет перед державою, проте зацікавлено в добробуті держави і сприяє його розвитку;

– громадянське суспільство здійснює активний вплив на створення і функціонування державних органів у власних інтересах;

– громадянське суспільство має право вимагати від держави захисту життя, здоров'я і безпеки громадян, не допускаючи її втручання в їхнє приватне життя;

– громадянське суспільство формує право, яке інституціалізується державою в законах та інших нормативно-правових актах, гарантує і захищає його від порушень з боку будь-кого, всі потреби громадянського суспільства реалізуються шляхом волевиявлення держави, втіленого у формі правового акту;

– громадянське суспільство розвивається і взаємодіє з державою в межах права, яке виступає істинним і справедливим мірилом свободи і справедливості, а не інструментом нав'язування державної волі, втім держава здатна не тільки сприяти розвитку суспільства, але перешкоджати його еволюції.

У функціонуванні громадянського суспільства роль цивілізованої держави полягає в тому, що воно:

– слугує формою, яка організує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку;

– є в деякій мірі самостійною щодо громадянського суспільства і здійснює солідарні публічні інтереси усіх членів суспільства;

– встановлює «правила гри», яких повинні дотримуватися громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їхнього існування і розвитку;

– не втручається у приватну сферу сім'ї, побуту, культури (перший рівень громадянського суспільства), таке втручання може відбуватися лише з метою забезпечення особистої чи громадської безпеки;

– надає необхідний захист громадянському суспільству, яке функціонує в межах її території, в тому обсязі, який забезпечує соціальну безпеку громадян;

– виступає засобом соціального компромісу громадянського суспільства, пом'якшує суспільні суперечності між різними соціальними групами;

– юридично забезпечує можливості громадянина бути власником, створювати громадські об'єднання, комерційні корпорації, брати активну участь у політичному житті суспільства;

– має межі регулювання відносин у суспільстві, які визначаються конституцією держави, стандартами в галузі прав і свобод людини, закріпленими в міжнародних актах.

– і громадянське суспільство, і держава функціонують для задоволення потреб та інтересів людини. Громадянське суспільство – це таке суспільство, в якому головною дійовою особою є громадянин як автономне особа:

– людиною, яка усвідомлює себе вільним членом суспільства;

– індивідом, вільним економічно – має право вибору форм і видів трудової діяльності, у тому числі підприємницької; вільним ідеологічно і політично;

– суб'єктом, який наділений правами і свободами, у тому числі правом приватної власності («суб'єкт-власник»);

– особою, яка усвідомлює свою відповідальність перед суспільством;

– громадянином, який захищений законом від прямого втручання і примусових обмежень з боку держави.

Громадянське суспільство ґрунтується на різноманітності форм і видів власності. Кожна з них покликана забезпечити добробут усіх, а також відкрити економічний простір для збільшення власності на основі більшої інтенсивності праці, здібностей, творчої ініціативи та підприємливості. Співвідношення праці і різноманітних форм власності в громадянському суспільстві повинно бути таким, щоб праця дозволяла створити кожному гідний суспільного прогресу стандарт життя. Переважання в державі так званого «середнього класу» – один з показників сформованого в ній громадянського суспільства. Сучасна концепція громадянського суспільства виходить з того, що воно є передумовою формування соціальної правової держави; взаємовідносини громадянського суспільства і держави є складними і контрадикторними, оскільки між ними відбувається своєрідний поділ організаційно-управлінської праці, громадянське суспільство, як котра саморозвивається, завжди відчуває тиск з боку державної влади.

У свою чергу, держава не може прогресувати без вільного розвитку громадянського суспільства, яке контролює дії політичної влади, слабкість громадянського суспільства підштовхує державу до узурпації його прав, у результаті чого відбувається перерозподіл функцій держави і громадянського суспільства. У такому випадку держава, крім власних функцій, привласнює ще й функції громадянського суспільства, змушує його виконувати виключно державні рішення. Держава і суспільство існують у процесі безупинного взаємодії, взаємовпливу і взаємопроникнення, характер і вектор синергетики яких значною мірою залежать від рівня розвитку громадянського суспільства та його інститутів.

Однак слід зауважити, що між державою і громадянським суспільством існують докорінні відмінності, зумовлені впливом комплексу історичних, соціальних, політичних факторів. Головна, найбільш суттєва відмінність полягає в здатності і виключному праві держави приймати закони та інші нормативно-правові акти та можливості застосовувати заходи державного примусу на підставах, передбачених законом.

Таке положення може слугувати джерелом протистояння держави та громадянського суспільства, яке полягає в реалізації технологій використання громадських організацій або зацікавленості певних осіб та державних органів у формуванні таких суспільних інтересів і політичної культури, при яких можливе політичне маніпулювання. Відповідні аспекти розвитку громадянського суспільства та особливостей взаємодії останнього з державою стають предметом

окремих наукових досліджень, в яких констатується наявність в Україні широкої інфраструктури та законодавчо забезпечених можливостей, які в той же час можуть використовуватися для посилення впливу владних суб'єктів на суспільну діяльність інститутів громадянського суспільства [4].

Незважаючи на це, сучасна держава прямо зацікавлена в широкому залученні потенціалу громадянського суспільства з огляду на його масовий демократичний характер. Більше того, воно в ряді випадків свідомо відмовляється від частини своїх функцій (або редукує їх) на користь інститутів громадянського суспільства, зокрема інституту місцевого самоврядування. За допомогою цього держава мобілізує та залучає значні матеріальні кошти і трудові ресурси, що дозволяють розвантажити державні структури, компенсувати недоліки їхньої діяльності, вирішувати конкретні завдання.

Аналіз аспектів соціального партнерства державної влади та громадянського суспільства дає підстави для твердження наступних положень:

1) Статусне визначення громадянського суспільства як суб'єкта взаємовідносин з державною владою реалізує об'єктивну можливість демократизації державного механізму в сучасній Україні.

2) Інституційний поділ громадянського суспільства і держави зумовлює взаємну підзвітність і під контрольність цих двох суб'єктів соціальних відносин.

3) Соціальний взаємний інтерес є спільною доктринальною основою для розвитку процесів

партнерських відносин між державою і громадянським суспільством.

4) Продукт гармонійної взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства має стати дієвим інструментом консолідації демократії в Україні.

З огляду на досить короткий історичний шлях незалежної України, слід зауважити, що передумови розбудови громадянського суспільства є, але цей процес повинен бути інтегрований в стратегію соціального та політичного розвитку нашої країни. Треба усвідомити, що громадянське суспільство є невід'ємною складовою модернізації України, але неможливо просто декларувати побудову громадянського суспільства, воно потребує атмосфери щирої зацікавленості як з боку громадян, так і з боку держави.

В якості висновку доречно навести вислів Керівника Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні Ніко Ланге: «В Україні досі поширене певним чином викривлене уявлення про громадянське суспільство: з одного боку є «хороші» – громадянське суспільство, з іншого – «погані» – держава і підприємці ... Потрібно усвідомити, що всі організації громадянського суспільства представляють партикулярні інтереси і саме в цьому – суть плюралістичного суспільства. Питання в тому, як ці інтереси репрезентуються та вносяться в політичний процес. У цьому контексті Україна вимагає змін як в органах держуправління, так і в напрямі думок самого громадянського суспільства».

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України, 1996.
2. Громадянське суспільство в Україні / Упор. Денчук Н., Кузіна Л. – К., 2004.
3. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін. – К., 2002.
4. Ковалевський В. Опосередковуючі ланки політико-владної інформаційної взаємодії: структура, функції, статусна динаміка / В. Ковалевський // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К. – 2007. – Вип. 10.
5. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування. – К. : Юрінком Інтер., 2000. – С. 13.
6. Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. – М., 2003.
7. Пухал О. Перспективи та напрями розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Пухал // Вісник національної академії державного управління при Президенті України. – 2007. – № 2. – С. 217–224.
8. Сидоренко О. Сучасний стан і перспективи громадських організацій / О. Сидоренко // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – № 2.
9. Усаченко Л. М. Історичний розвиток поняття «громадянське суспільство» як свідчення сутнісної еволюції його взаємовідносин з державною владою / Л. М. Усаченко // Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2008. – № 3(8).
10. Цюкур С. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади / С. Цюкур // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3 (36).
11. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу / Г. П. Щедрова. – К., 1994.
12. Юридична енциклопедія : У 3 т. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1998. – Т. 1. – 672 с.
13. Batley R. Stoker G. Local Government in Europe. Trends and Developments. Hampshire and London : Macmillan, 1991.

Рецензенти: **Ярошенко В. М.**, к.політ.н., доцент;
Бронніков В. Д., к.і.н., доцент.

© Кострючков С. К., 2012

Дата надходження статті до редколегії 08.10.2011 р.

КОСТЮЧКОВ Сергій Карпович – здобувач кафедри політичних наук та міжнародних відносин Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.

Коло наукових інтересів: проблеми формування громадянського суспільства та розвитку місцевого самоврядування в Україні, політико-правові аспекти функціонування та легітимізації громадських організацій.